

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБЕРЕЖЕНОСТІ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ
ГАРнізонного храму та церкви Параскеви у Львові в умовах війни**

Станіслав Волощенко, Арсен Шпак

***Ensuring the Preservation of Cultural Values of the Garrison Church
and the Church of Paraskeva in Lviv During the War***

Stanislav Voloshchenko, Arsen Shpak

The proposed article is devoted to the issue of preservation from possible damage to the national heritage of the Garrison Church of the Holy Apostles Peter and Paul (Jesuit Church or Society of Jesus), as well as the Church of St. Paraskeva Friday in Lviv during the Russian-Ukrainian war (2014 – present). Circumstances of the full-scale military invasion of the Russian Federation into Ukraine on February 24, 2022, necessitated the immediate need to protect the country's cultural heritage. The urgency of the security component of the preservation of art objects was dictated by missile attacks in almost all regions of Ukraine, including the Lviv region. The security measures in which the authors of the article took part were conditioned by the possibility of rocket attacks on sacred monuments of Lviv and the possibility of their damage by fire or mechanical damage. These cultural values include altars, wooden sculptures, decorative elements, organs, and objects on the canvas of the Garrison Church, as well as a six-row wooden iconostasis of the Church of St. Paraskeva. The specifics of the material of art objects, their size, location, and in part restoration work, made it difficult to evacuate and preserve them in new circumstances. The authors characterize the newly acquired experience of securing the heritage of the 17th – 20th centuries. refractory materials in the outlined Lviv religious buildings. The article deals with artifacts that have been protected from the effects of missile damage. The stages of monument protection work are covered, which first of all consisted in the selection and classification of refractory and heat-resistant materials, team involvement, photo-fixing, marking, inventory of objects, direct security of art objects. The authors express their recommendations for practical solutions in uncertain conditions, since, for the first time since the restoration of Ukraine's independence, such a practice has been used in architectural monuments of national importance in Ukraine.

Keywords: cultural values, preservation of national heritage, the Russian-Ukrainian war, the Garrison Church, the Church of St. Paraskeva, Lviv.

Вступ

Військова агресія Російської Федерації супроти України, починаючи від 2014 р. й, особливо, до сьогодні, породила небезпеку життю та здоров'ю її захисників, цивільних громадян, викликала масову міграцію, руйнацію міст і сіл, їхньої інфраструктури, а також спричинила нищенню культурного надбання нашої нації. За даними ЮНЕСКО, в період між 24 лютого і 23 червня 2022 р., російські війська зруйнували або завдали значного пошкодження 152

культурним об'єктам: 70 церквам, 30 історичним будівлям, 18 культурним центрам, 15 пам'ятникам, 12 музеям та 7 бібліотекам (Mallard 2022). Не маємо на меті подавати їхній вичерпний перелік, однак вважаємо за доцільне згадати кілька: Іванківський історико-краєзнавчий музей на Київщині, Музей українських старожитностей Василя Тарновського у Чернігові, Охтирський міський краєзнавчий музей та Васильківський історико-архітектурний музей-заповідник "Сабиба Попова" на Запоріжжі (Андрєєва 2022; Кречетова 2022). Потужні обстріли згаданих музейних інституцій спричинили до втрати чи пошкоджень музейних артефактів, які у них знаходилися та становили національний музейний фонд України. Чого тільки вартує приклад знищення Музею в Іванкові з унікальною колекцією картин Марії Примаченко, які завдяки героїзмові співробітників вдалося врятувати з палаючої будівлі закладу (Андрєєва 2022; Кречетова 2022). Із особливим болем світ дізнався про знищення прямим влученням російської ракети у Національний літературно-меморіальний музей Г. С. Сковороди у Сковородинівці на Харківщині, в ніч проти 7 травня. Варто зауважити, що саме на 2022 р. припадає 300-літній ювілей видатного українського філософа Григорія Сковороди, який відзначатиметься на загальнонаціональному рівні в Україні (Глущенко 2022b).

Окрім музеїв, атак ворога зазнали знакові пам'ятки архітектури: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Драмтеатр Маріуполя, будинок "Слово" в Харкові та ін. (Андрєєва 2022; Кречетова 2022). Ракетними обстрілами було пошкоджено церкви Чернігова, закрема, – Іллінську (XI–XII ст.), Успенський собор (XVIII ст.) Харкова, храми і монастирські споруди Святогірської лаври (XVIII–XX ст.) на Донеччині, церкву Різдва Богородиці (1862 р.) на Житомирщині (Андрєєва 2022; Кречетова 2022) та ін.

Десятки ракетних ударів росіян, якими атаковано Україну 24 лютого 2022 р. дістались й Львівщини. У перший день відкритого вторгнення Російської Федерації до України було атаковано військову інфраструктуру в Бродах, Новому Калинові та Кам'янці-Бузькій (Рощіна 2022a). 13 березня відбулися ракетні удари Міжнародного миротворчого та безпекового центру в Старичах Яворівського району, внаслідок чого загинуло 35 осіб і ще 134 отримало поранення (Bachega 2022). Через кілька днів росіяни почали атакували безпосередньо й Львів. 18 березня чотирма крилатими ракетами уразили Львівський державний авіаційно-ремонтний завод – одна людина поранена (Петренко, Тищенко 2022). 26 березня Львів піддався серії ракетних ударів: нафтобази (місцевість Великі Кривчиці) і Львівського бронетанкового заводу, внаслідок чого постраждали п'ятеро людей, а місто накрило густим димом, спричиненого масштабною пожежею, яку вдалося локалізувати лише наступного дня (Романенко 2022). 18 квітня від кількох прицільних ударів об'єктів військової та цивільної інфраструктури – станції технічного обслуговування автомобілів, загинуло 7 осіб й 11 отримали поранення (Рощіна 2022b). 3 травня ворог знищив ракетами три електропідстанції міста, відповідно двоє людей постраждало (Кізілова 2022). Востаннє Львів атакувався 17 травня, у різних локаціях лунало чимало потужних вибухів, однак, спрацювала система протиповітряної оборони – місто цього разу не постраждало (Глущенко 2022a).

Можливість прицільного ураження крилатими ракетами ворога історичної частини Львова, занесеної до списку світової спадщини ЮНЕСКО, вимагала негайної реакції в забезпеченні охорони культурної спадщини. Завдячуючи фундації Національного інституту польської культурної спадщини закордоном Полоніка Міністерства культури і національної спадщини Республіки Польща (Narodowy Instytut Polskiego Dziedzictwa Kulturowego za Granicą Polonika Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej), команда реставраторів і волонтерів, протягом березня 2022 р., убезпечила артефакти Гарнізонного храму та церкви Параскеви.

У цій статті ми порушили три основні проблематики: культурні цінності Гарнізонного храму та церкви Параскеви; охорона спадщини в умовах війни; практичні рішення у невизначених умовах. Виділення цих трьох аспектів, на наш погляд, дозволяють якнайповніше висвітлити увесь процес, пов'язаний із забезпеченням збереженості культурного надбання в окреслених сакральних спорудах Львова під час повномасштабного військового вторгнення Російської Федерації до України. У першому розділі йдеться про мистецькі об'єкти обох церков, які було вирішено убезпечити. Другий розділ стосується характеристики етапів пам'ятко-охоронної діяльності, яка полягала у підборі охоронних матеріалів, залученні команди, фотофіксації, маркуванні, описі, інвентаризації об'єктів і безпосередній роботі над вогнетривкою та термотривкою безпекою відібраних пам'яток. У третьому розділі ми висловлюємо власні рекомендації, які на нашу думку, стануть в нагоді музейним, бібліотечним, архівним працівникам і всім небайдужим, хто має стосунок до об'єктів культурної спадщини.

1. Культурні цінності Гарнізонного храму та церкви Параскеви П'ятниці

Під культурними цінностями ми розуміємо об'єкти матеріальної культури, які є носіями історичної, мистецької, духовної й наукової складових. До цих цінностей відносяться предмети церковно-богослужбового характеру, що знаходяться в Гарнізонному храмі та церкві Параскеви. Культурними цінностями згаданих культових будівель є вівтарі, скульптури, елементи декору, орган, мистецькі полотна й іконостас.

Гарнізонний храм і його артефакти

Гарнізонний храм святих апостолів Петра і Павла у Львові є пам'яткою архітектури, історії та монументального мистецтва. Він віднесений до об'єктів культурної спадщини національного значення в 2012 р. Цей храм міститься за № 130028-Н у Державному реєстрі нерухомих пам'яток України як “костел єзуїтів” (Постанова 2012). Його заклали у першій третині XVII ст. ченці Товариства Ісусового, яких часто називають єзуїтами за польськими відповідниками – Towarzystwo Jezusowe, jezuici. Храм побудований у 1610–1630 рр. під керівництвом ченців-архітекторів Себастьяна Ламхіуса і Джакомо Бріано. Гарнізонний храм звели у формі базиліки і він належить до споруд барокового стилю (Мельник 2011, с. 220-221). Цей храм у 40 рр. XVIII ст. оздоблено фресковими ілюзорними розписами Франциска та Себастьяна Екштайнів (Рибчинський 2008, с. 127-128). Від 1946 р. і до 2010 р. храм не використовувався за своїм безпосереднім призначенням. Спершу, його перетворили на складське приміщення, а згодом – на книгосховище Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника НАН України. Лише 8 квітня 2010 р. Львівська міська рада прийняла рішення віддати храм у користування Української греко-католицької церкви (Мельник 2011, с. 222). Із передачею пам'ятки для потреб Центру військового капеланства Курії Львівської архієпархії УГКЦ, він став доступним не лише для богослужінь, а й наукових досліджень і реставраційних робіт під проводом професора Академії образотворчих мистецтв імені Яна Матейка у Кракові (Akademia Sztuk Pięknych im. Jana Matejki w Krakowie) доктора Павла Болінського (dr Paweł Boliński) (Друздєв 2021, с. 25).

Стан збереження інтер'єрів храму у 2011 р. характеризувався катастрофічним, що пояснювалося тривалим його занедбанням у ХХ ст. – використання як складського приміщення та фондосховища бібліотеки. Внаслідок цих обставин зазнали руйнування унікальні розписи XVIII ст., скульптури, вівтарі, полотна, орган та інші предмети. Ці реалії зумовили постанову міжнародного польсько-українського проекту “Wspólnie dla ratowania

piękna przeszłości” для порятунку Гарнізонного храму (Boliński & Forczek-Sajdak 2013, s. 49-53). Із 2012 й до нині триває його ґрунтовна багатоетапна комплексна реставрація за участі українських і польських фахівців. Протягом окресленого часу реставраторам вдалося повністю врятувати фресковий розпис Екштайнів, розміщений на склепінні, заввишки 26 метрів від підлоги споруди (Boliński 2017, s. 47-51). У другій половині 2022 р. планується реалізація реставраційних процесів у головному вівтарі храму, з цієї мети монтується рештування. Саме реставрація, послужила тому, що вибір порятунку від можливих наслідків війни випав на культурні цінності Гарнізонного храму. Для Інституту Полоніка було важливо докласти усіх можливостей аби забезпечити пам'ятки цього об'єкту, адже понад 10 років вони виділяли кошти для його відновлення. Після початку великої війни в Україні для інституції було вкрай вагомим зберегти артефакти храму для світу, а в подальшому їх відреставрувати.

Вибір об'єктів для забезпечення від можливої руйнації в умовах повномасштабної війни відповідав кільком важливим критеріям: культурна і мистецька цінність, автентичність та матеріал створення. Якщо перші три критерії не викликали особливої проблематики, то останній пояснювався легкістю руйнування матеріальної основи об'єктів. До кожної пам'ятки, яку обрано для першочергового захисту, був індивідуальний підхід з точки зору збереження. Він диктувався функціональним їх використанням при богослужіннях.

Керуючись цими критеріями, у Гарнізонному храмі, визначено дев'ять об'єктів:

- 1) розп'яття Ісуса Христа 1616 р., авторства Яна Пфістера (дерево, різьба);
- 2) портал каплиці св. Бенедикта XVII ст. (дерево, ліпнина);
- 3) полотно із зображенням св. Бенедикта XVIII ст. (тканина, дерев'яний підрамник);
- 4) головний вівтар 1744–1746 рр., можливого авторства Фаустина Ґродзицького (Рибчинський 2008, с. 128) (скульптури, дерево);
- 5) вівтар Пресвятої Богородиці (дерево, метал);
- 6) триптих Богородиці Утішительки (дерево, різьба);
- 7) бічні вівтарі (скульптури, дерево, метал);
- 8) орган (скульптури, дерево);
- 9) автентичні дерев'яні елементи галерей.

Церква преподобної Параскеви П'ятниці та її іконостас

П'ятницька церква на Підзамче (історична ділянка Львова), подібно Гарнізонному храмові, відноситься до пам'яток національного значення за охоронним № 365 (Постанова 1963). Ця культова споруда, за матеріалами археологічних досліджень, походить з кінця XIII – першої половини XIV ст. Для архітектури церкви притаманні поєднання романсько-готичного та ренесансного стилів, що пояснюється її реконструкціями. Вона піддавалася пожежі 1623 р., відтак реконструювалася до 1644 р., завдяки щедрій фундації молдовського господаря Василя Лупула, про що свідчить пам'ятна таблиця на фасаді. Сучасного вигляду храм набув після реставрації 1908 р. за проєктом архітектора Міхала Лужецького (Могитич 2008, с. 53-54).

Головною культурною цінністю церкви св. Параскеви є її автентичний іконостас. Постанови цього шедеву відводять роботі львівських іконописців початку XVII ст. Він вважається одним із ключових етапів становлення ренесансного мистецтва в Україні (Могитич 2008, с. 53-54). Варто відзначити, що П'ятницький іконостас є монументальним комплексом, який від 1645 р. постійно перебуває у цьому ж храмі. Іконостас трактується дослідниками мистецтва як розкішний мистецький ансамбль, позаяк складається з великої

кількості першорядних ікон, вмонтованих у продуману кількочисну архітектонічну конструкцію й обрамлених майстерною декоративною різьбою (Свенціцька, Сидор 1990, с. 21). Іконостас загалом складається з 70 ікон, розміщених у шість рядів. До його складу, окрім ікон, належать головні царські врата та двоє бічних – дияконських. Особливої довершеності йому надають різьблені дерев'яні елементи та позолота.

Забезпечення збереженості іконостасу XVII ст. церкви Параскеви було реалізовано через особливе прохання її настоятеля, спрямоване до доктора Болінського, адже реставраційних заходів у цьому об'єкті, на сучасному етапі, не здійснюється. Тим паче Інститут Полоніка не має жодного стосунку до цієї пам'ятки, що можна вважати винятковим жестом доброї волі польських колег у забезпеченні охорони цього важливого для України храму.

2. Охорона спадщини в умовах війни

Реалізація пам'ятко-охоронних заходів об'єктів національного надбання в обставинах воєнного стану вимагала рішучості в прийнятті рішень, швидкому реагуванні та неухильному дотриманні черговості дій. Поетапність нашої праці полягала у відборі та типологізації охоронних матеріалів, в залежності до характеристик пам'яток, формуванні команди, фотофіксуванні та документуванні визначених об'єктів, безпосередній роботі із забезпечення вогнетривкої та термотривкої безпеки предметів національної спадщини. Охоронна діяльність розпочалась 10 березня 2022 р. – 15 день повномасштабного вторгнення російських військ в Україну. Семе у цей день доктор Болінський власною автівкою з причепом доставив із Кракова до Львова необхідні матеріали для убезпечення культурних цінностей.

Матеріали

Процес закупівлі та доставлення необхідних матеріалів для убезпечення культурної спадщини відбулася завдяки фінансуванню Інституту Полоніка. З Республіки Польща прибула велика кількість вогне- і термо- тривких матеріалів, які відповідали основним характеристикам на випадок пожежі:

- а) термічна стабільність;
- б) низький коефіцієнт теплопровідності;
- в) низька акумуляція тепла;
- г) стійкість тепловим змінам;
- д) стійкість термічним ударам;
- е) механічна міцність;
- є) зберігання міцності при дії високих температур;
- ж) легкість у монтажі і демонтажі.

Переліченим властивостям найперше відповідали керамічні ізоляційні матеріали VITCAS, виготовлені з вогнетривкого керамічного волокна. Неорганічний продукт, попередньо відпалений у процесі виробництва, безпечний у використанні, позаяк не містить азбесту. Ми використовували VITCAS Ceramic Fibre Blanket – керамічне волокно в рулоні з термостійкістю до 1430° С. Його щільність дорівнює 128 кг/м³. Товщина цього волокна становить 50 мм, а ширина – 610 мм. Воно використовується для теплоізоляції та протипожежного захисту. Волокно не містить азбесту, йому властиві низька теплопровідність, стійкість високим температурам і швидке монтування.

Другу групу матеріалів складали ізоляційні матеріали з нетканого текстилю VITCAS – повністю виготовлені із скловолокна. Ми використовували два основних продукти цього спрямування: перше – повністю складається з скловолокна (товщин 10 мм), друге – скловолокна й алюмінію (товщина 12 мм). Ці ізоляційні мати виготовлені із скловолокна типу Е – вони м'яккі та гнучкі. Мати ідеально підходять для нарізання та подальшої обробки. Цей вид ізоляції має коефіцієнт теплопровідності λ 0,076 W/mK при 300° С. Вони не токсичні, що дозволяє використанню в людних місцях. Окрім цього, вони характеризуються високою термостійкістю, стійкістю до корозії, хімічних речовин, розчинників, а також цвілі і бактерій, що є вкрай важливим у реставраційній практиці з мистецькими об'єктами. Покриття культурних цінностей із однієї сторони алюмінієвою фольгою запобігає зношуваності та покращує механічну міцність, а також вона виконує роль екрану для відбиття теплових ударів. VITCAS нетканий текстиль з скловолокна у рулоні, покритий алюмінієвою фольгою з однієї з сторін – легко ріжеться, безпечний для навколишнього середовища, покращує циркуляцію повітря, захищає від теплових ударів. Його термостійкість становить 550° С. Він має товщину 12 мм і ширину 1000 мм. VITCAS нетканий текстиль – скловолокно в рулоні з термостійкістю до 600° С (короткочасний тепловий удар) та 550° С (довготривалий). Цей матеріал легкий, гнучкий та безпечний для навколишнього середовища. Термостійкість скловолокна 600° С, товщина дорівнює 10 мм, ширина – 1000 мм.

Третю групу об'єднують матеріали високотемпературного технічного текстилю VITCAS – розробленого витримати дуже високі температури в діапазоні між 550° С і 1260° С. Ці тканини виготовляють з керамічних, скляних або кремнієвих волокон без обробки. Вони покриті алюмінієвою фольгою, вермикуліту чи графіту. VITCAS текстиль, покритий поліуританом у рулоні – непроникна тканина для газів, з високою стабільністю. Вона пожежобезпечна і витримує температуру до 600° С за короткочасної експлуатації. Матеріал можна використовувати у місцях схильних до вогню та диму. Його товщина становить 0,45 мм, а ширина – 1000 мм. VITCAS кармелізований текстиль з скловолокна в рулоні – характеризується додатковою термічною обробкою, витримує температуру до 600° С. Матеріал стійкий до стирання, хімічних речовин, водонепроникності і погодніх умов. VITCAS текстиль кальцієво-кремнієвий – стійкий до температури 750° С з короткочасною дією. Він має стійкість до стирання, хімічних речовин і різних погодніх умов, а ще водонепроникний. VITCAS текстиль з скловолокна у рулоні Loomstate 600° С – найбільш гнучка тканина, яка витримує температуру до 550° С при безперервній роботі. Вона негорюча, має високу механічну міцність і високу термостійкість. VITCAS текстиль зі скловолокна з алюмінієвим покриттям у рулоні – одностороння ламінована склотканина, виготовлена з волокон типу Е, які мають високу механічну міцність і алюмінієвою фольгою з одної сторони, товщиною 0,45 мм. Володіє чудовою хімічною стабільністю, є стійкою більшості розчинників. Вона не гниє, не піддається грибам і бактеріям. Покриття фольгою дозволяє зменшити тепловтрати і механічну стійкість текстилю. Використовується для пошиття рукавиць/захисного одягу. VITCAS текстиль керамічний у рулоні, армований інконелем 1000° С – виготовлений із біологічно розкладних керамічних волокон, армованих дротом з нержавіючої сталі. Матеріал стійкий температурам 1100° С при безперервній праці та 1650° С за короткочасного температурного впливу. Текстиль безпечний у використанні, оскільки має низьку класифікацію небезпеки. Окрім того, він екологічно чистий і стійкий високим температурам і більшості хімічних речовин, біорозкладний та безпечний при використанні.

Для оберігання культурних цінностей застосовувалася протипожежна двошарова

кошма – полотно, яке є одним із найпростіших та найдешевших засобів боротьби з осередками загоряння об'єктів. Особливо, вона актуальна для тих пожеж, які не можна гасити водою чи іншими рідинами. Головною її функцією є перекриття доступу кисню до полум'я. Кошма є шматком брезента прямокутної форми з вогнетривким просоченням. З одного боку цієї тканини пришито кілька ручок, які дають змогу зручно її діставати з упаковки і використовувати в часі пожежі. Головні характеристики виробу, які дозволяють його задіювати під час пожежі, наступні:

- 1) негорючість;
- 2) не є провідником електрики;
- 3) не виділяє токсичних газоподібних продуктів під час нагрівання;
- 4) володіє високою механічною міцністю;
- 5) стійкість хімічним речовинам і матеріалам.

Протипожежна кошма не піддається гниттю, на її поверхні не утворюється грибок та колонії мікроорганізмів при зберіганні в умовах високої вологості. Ці параметри дозволяють використовувати згадане полотно на транспортних засобах, включаючи морські та річкові судна. Варто відзначити й технічні характеристики кошми:

- 1) вага виробу становить 1,5 кг;
- 2) її розміри 1,4×1,9 м;
- 3) максимальна температура застосування складає 1000° С (менше 15 хв.) і 350° С (більше 15 хв.).

Кошму можна застосовувати для гасіння відкритого вогню та для запобігання процесу формування вогнищ загоряння.

Іншу групу матеріалів становлять термостійкі скловолоконні шнури VITCAS – в основному використовуються для герметизації та стиків, зв'язування текстилю між собою, а також обв'язування об'єктів. VITCAS жаростійкий шнур еластичний білий – термостійка мотузка Soft White, нещільно сплетена зі скловолокон. Його стійкість температурі до 550° С. Ми використовували шнури цього типу, діаметром у 15 мм. VITCAS квадратний шнур для ущільнення, шириною 20 мм – стійкий до полум'я та хімічних речовин, безпечний при використанні. Матеріали, з яких виготовлені мотузки, не становлять загрози для здоров'я користувачів.

Охоронну роботу важко уявити без високотемпературного алюмінієвого скотча – алюмінієва стрічка, товщиною в 50 мікрон з потужною механічною міцністю. Для нього властива термостійкість до 350° С. Він забезпечує захист від вологи і забруднення, що є перешкодою для передачі тепла. Йому характерна еластичність, завдяки чому добре прилягає нерівним поверхням, що було один з головних критеріїв при його виборі. Його адгезійний шар містить спеціальний акриловий клей, який забезпечує вдалу адгезію і стійкість до старіння. Його постійна робоча температура складає до 200° С, а короточасна робоча температура – 350° С (до 30 хв.). Його застосовували для з'єднання між собою текстилю з алюмінієвим покриттям.

Для охорони вогне- і термо- тривкої безпеки пам'яток культури використовували допоміжні матеріали. Вони пов'язані з монтажем, це кріпильні елементи такі як: самонарізи, і скоби. Їх закріплювали в місця, які не несуть мистецької і культурної цінності об'єктів. Згадані додаткові монтувальні матеріали покривалися алюмінієвим скотчем, позаяк при пожежі вони піддаються дії плавлення.

Команда

Важливим аспектом пам'ятко-охоронної роботи був людський компонент. Він стосувався підбору команди, яка мала реалізовувати забезпечення збереженості культурних пам'яток. На цьому етапі виникли проблеми, позаяк в перші дні великої війни, частина реставраторів, які працювали на базі Гарнізонного храму були відсутні у місті, що зумовлювалося їхньою евакуацією, участю у волонтерському русі чи долученні до територіальної оборони й лав Збройних сил України.

Іл. 1. Учасники команди із охорони П'ятницького іконостасу (зліва на право: Ян Гжебовський, Надія Ключковська, Арсен Шпак, Марія Щербак, Станіслав Волощенко).

© Ян Гжебовський

Співатор цієї статті, Арсен Шпак, попри ці обставини зумів у найкоротші терміни сформувати команду з 12 осіб. До її складу увійшли реставратори, які раніше працювали у Гарнізонному храмі: Соломія Біганич, Анна Барабаш, Катерина Типчишин і Надія Ключковська. Окрім реставраторів, були залучені, на засадах волонтерів: Роман Оrobeць (скульптор, викладач Львівського фахового коледжу декоративного і ужиткового мистецтва імені Івана Труша), Юліан Оrobeць (скульптор, магістрант Національного університету "Львівська політехніка"), Християн Оrobeць (студент Львівського фахового коледжу декоративного і ужиткового мистецтва імені Івана Труша), Ян Гжебовський (керівник проєктів інформаційних технологій

компанії Ciklum у Києві), Марія Щербак (магістранка катедри історії мистецтв історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, старша наукова співробітниця Національного музею Тараса Шевченка), Андрій Павлишин (доктор філософії, асистент катедри історії, музеєзнавства та культурної спадщини Інституту гуманітарних та соціальних наук Національного університету "Львівська політехніка") та Станіслав Волощенко (доктор філософії, кодиколог) (Іл. 1).

Усі учасники порятункової команди стали перед великим викликом, який полягав у тому, що ніхто раніше не займався практикою забезпечення пожежо- і термо- тривкої безпеки мистецьких об'єктів в Україні. Однак, завдяки згуртованості, відчутті великої місії й відповідальності, а також багаторічному досвідові та практичних навиках реставратора Арсена Шпака вдалося не гаючи довго часу приступити до роботи. Учасники команди були проінструктовані, отримали чітко окреслені обов'язки, знали, хто за який аспект відповідає та, що мають конкретно робити. У перші дні роботи, члени команди були розподілені на дві групи: перша працювала в Гарнізонному храмі, друга – церкві Параскеви П'ятниці. Це пояснювалося доцільності використання часу, адже головним завданням було якнайшвидше убезпечити історичну спадщину, позаяк тоді ніхто не мав певності чого чекати від дій агресора. Після завершення обертання П'ятницького іконостасу, обидві групи команди продовжували працювати у Гарнізонному храмі, що зумовлювалося великим числом об'єктів.

Іл. 2. Головний вівтар Гарнізонного храму
© Арсен Шпак

Іл. 3. Обгортання захисними матеріалами верхів'я головного вівтаря Гарнізонного храму (зліва на право: Арсен Шпак, Станіслав Волощенко).

© Марія Щербак

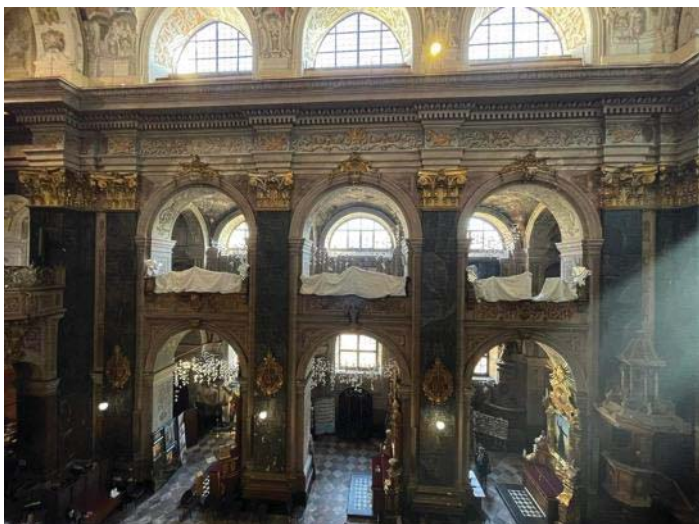
Безпека пам'яток

Кожна мить навчання, здобута в практиці, породила неоцінений новий досвід, яким варто поділитись. Першим етапом безпосереднього забезпечення збереженості предметів культурної спадщини від можливих руйнувань і загоряння була їх фотофіксація. Цей етап був украй важливим, позаяк на деяких об'єктах наявними були пошкодження у вигляді тріщин, втрат матеріальної основи, лущення, потертостей та ін., тому ці дефекти були задокументованими до процесу узабезпечення їхньої збереженості. Кожен об'єкт було детально сфотографовано з багатьох ракурсів, адже певні об'єкти було дематовано, доприкладу, – скульптури ангелів, які містились на вівтарях Гарнізонного храму.

Одночасно фотофіксації, об'єкти маркувалися – першочергово демонтовані предмети. Маркування здійснювалося на малярській стрічці маркером. Позначення кріпилися безпосередньо на об'єкт – його частину, яка не мала мистецького навантаження, переважно зворотня сторона. Відповідно маркуванню культурні цінності описувалися та інвентаризувалися.

Опісля підготовчих процесів команда приступила до демонтування тих об'єктів, які до цього надавалися. Цими предметами були скульптури ангелів, які містилися на вівтарях Гарнізонного храму. Їх обгорнуто вогнетривкою фольгою, поміщено до безпечного місця. Долівку, на якій їх розкладено, покрито вогнестійким полотном, а також кошмою додатково покрито й уже обмотані скульптури. Межі ділянки, на якій вони розташовані обгороджено мішками з піском, які мають убезпечити від ударної хвилі та доступу вогню.

Інший приклад убезпечення культурних цінностей пов'язаний зі скульптурами головного вівтаря. Чотири великі скульптури святих Станіслава Костки, Ігнатія Лойоли, Франциска Ксав'є, Алозія Гонзага не демонтовувалися (Іл. 2). Їх безпеку реалізовано за допомогою обмотування

Іл. 4. Убезпечення огорожі арок галереї Гарнізонного храму. © Арсен Шпак

Іл. 5. Вівтар Пресвятої Богородиці та триптих Богородиці Утішительки Гарнізонного храму. © Арсен Шпак

керамічним волокном і його фіксацією спеціальними негорючими мотузками. Скульптури щільно обгорталася, що виключає доступу повітря в середину, оскільки воно може бути причиною загоряння. Горішні скульптури чотирьох ангелів головного вівтаря, а також декоративні елементи, які їх оточують, покрито вогнетривкими тканинами, які зафіксовано за допомогою мотузок згаданого типу (Іл. 2, 3).

Схожим методом було покрито декоративну решітку зі скульптурами ангелів арок галереї храму (Іл. 4). Вони не піддавалися демонтунню, тому прийнято рішення покрити їх в огнетривкими матеріями. Цим же способом забезпечено охорону органу та його балкону.

Окрім цього команді вдалося забезпечити від наслідків пожежі та пошкоджень вівтар Богородиці, який покрито полотном з керамічними волокнами (Іл. 5). Тут же і забезпечено триптих Богородиці Утішительки (Іл. 5). Його було спершу покрито вогнестійким волокном, а поверх нього додано тканину з алюмінієвим покриттям, його стики обклеєно алюмінієвим скотчем. За цим принципом забезпечено охорону Розп'яття Ісуса Христа (Іл. 6), портал каплиці св. Бенедикта й велетенське полотнище, присвячене цьому святому (Іл. 7).

Вогнетривкі та термостійкі пам'ятко-охоронні заходи проведено з іконостасом церкви Параскеви П'ятниці (Іл. 8, 9). Лицевий бік іконостасу було покрито 15 рулонами керамічного волокна у вертикальному розташуванні (Іл. 8). Його закріплено над іконостасом до стіни за допомогою металевих скоб і саморізів. Поверх волокна додано 10 смуг тканини із металевою обгорткою, які між собою скріплено металевими

скобами та алюмінієвим скотчем (Іл. 9). Зворотню частину іконостасу – вівтарну частину, покрито тканиною із металевим покриттям скобами і алюмінієвим скотчем. Покриття іконостасу із двох сторін мало на меті перешкодження потрапляння повітря і доступу вогню.

3. Практичні рішення в невизначених умовах

Пам'ятко-охоронні заходи, реалізувалися з особливої уваги на час створення об'єкта, його функціонал, мистецькі та матеріальні характеристики. Забезпечення вогне- і термо- тривкої

Іл. 6. Вівтар із Розп'яттям Ісуса Христа Гарнізонного храму. © Арсен Шпак

безпеки культурних цінностей не повинна негативно на них впливати. Для забезпечення кожної пам'ятки має враховуватися індивідуальний підхід, адже деякі об'єкти і під час війни повинні були виконувати свої функції. Доприкладу, іконостас церкви Параскеви покрито повністю: від гори до підніжжя. При цьому передбачено, що ікони намісного ряду, царські та дияконські врата залишились відкритими. За допомогою скручування покривних матеріалів і фіксації їх мотузками згадана частина іконостасу є мобільною, однак у момент небезпеки на вказану ділянку опускався захист (Іл. 8, 9). Цього ж принципу дотримано в Гарнізонному храмі з Розп'яттям і триптихом Богородиці Утішительки, які в разі необхідності швидко закриваються вогнестійким покриттям (Іл. 5, 6). Ці обставини зумовлені доступом до об'єктів вірян і священнослужителів, адже культурні цінності, окрім історичної, мистецької складових є важливими релігійними артефактами – невід'ємними атрибутами молитви і богослужбової практики сакрального простору (Іл. 6).

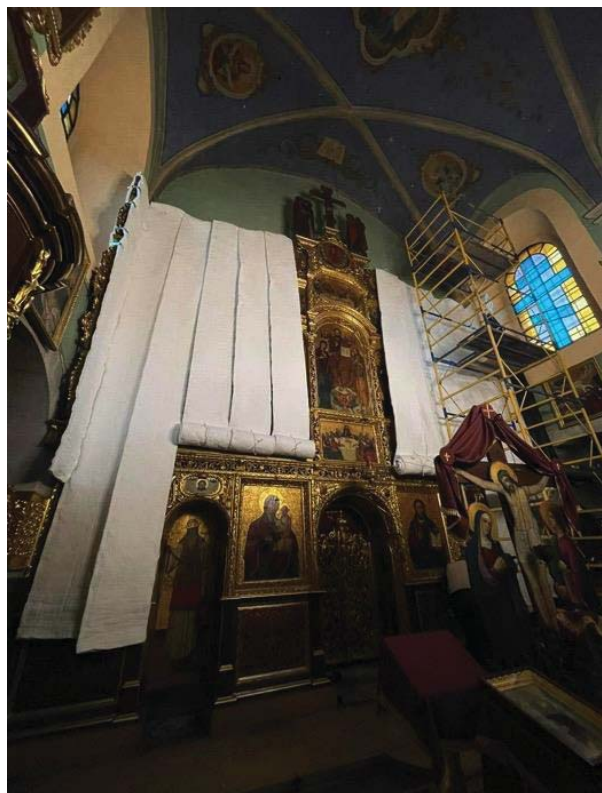

Іл. 7. Портал каплиці св. Бенедикта та полотнище із зображенням св. Бенедикта Гарнізонного храму. © Арсен Шпак

Процеси із забезпечення культурних цінностей відбувалися без скасування богослужінь у церквах, тобто усі заходи з безпеки реалізовувалися між проведенням молінь. Доприкладу, в будні у Гарнізонному храмі звершується, в середньому, чотири літургії, до цього числа не враховано інших богослужінь: молитов на вервиці, молебнів чи панахид. Варто зауважити, що на березень припадав час Великоднього посту, що зумовлювало наявність ще більшої кількості церковних служб. Окрім звичайних богослужінь за розкладом, у храмі щоденно відбувалися відспівування українських захисників – воїнів

Збройних сил України, які поклали своє життя, оберігаючи волю, незалежність і суверенітет Батьківщини на фронтах. Під час вказаних молій праця з охорони цінностей не здійснювалась, аби не завадити релігійним практикам і зневажити цим почування вірян. Ці обставини, характерні для духовних інституцій, розтягували у часі узабезпечення об'єктів до місяця часу. Гарнізонний храм і церква Параскеви між богослужіннями були відкритими для потреб людей, тобто наша праця не завадила доступі вірян до сакрального. Тут варто додати, що відкритість церков і присутність людей при убезпеченні об'єктів додавала присутнім надію в тому, що святині будуть збережені. Члени команди надавали інтерв'ю міжнародним ЗМІ, які масово базувалися в той час у Гарнізонному храмі, розповідаючи про нашу місію та важливість справи з порятунку від можливих пошкоджень унікальної спадщини України. Журналісти з особливою цікавістю документували нашу пам'ятко-охоронну діяльність для історії, а також аби це побачила широка громадскість в Україні та закордоном.

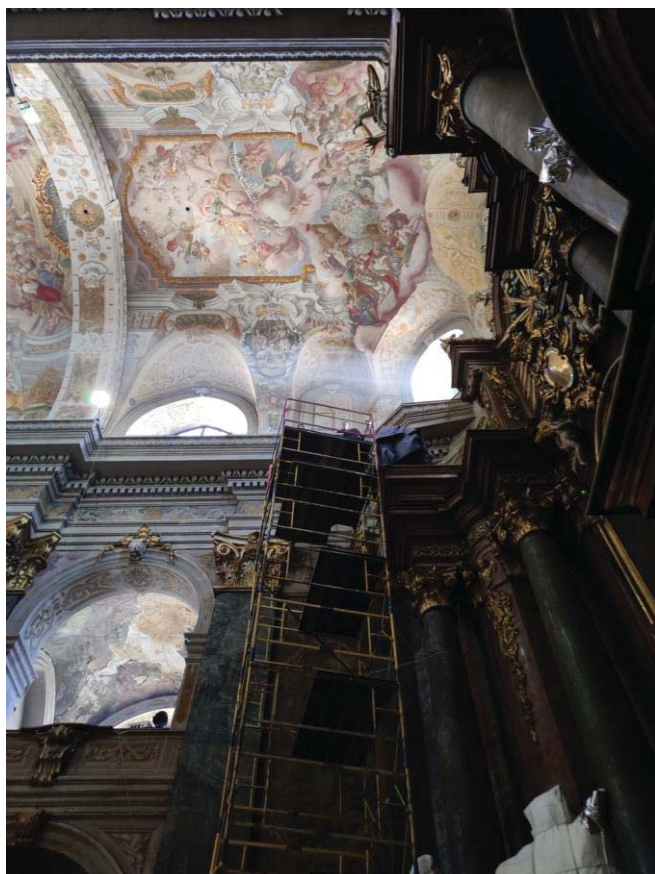
Певні труднощі виникали із доступом членів команди до окремих частин храму. Наприклад, особам жіночої статі священники церкви Параскеви П'ятниці заборонили заходити до вівтарної частини аби працювати із охороною зворотньої сторони іконостасу. Відповідно, доступ отримали лише представники чоловічої статі. Ця обставина "недостатності рук" зумовила участь в праці місцевих священників, позаяк число чоловіків команди у церкві Параскеви було недостатнім, враховуючи висоту іконостасу (12 м) та велику габаритність матеріалів. У той час, ідентичних проблем не було в Гарнізонному храмі, аджу усі члени команди мали вільний доступ до найсакральнішої частини – святилища, навіть пропри те, що вхід до нього лише через умовні царські врата (!).

Іл. 8. Іконостас церкви Параскеви П'ятниці.
© Арсен Шпак

Іл. 9. Лицева сторона іконостасу церкви Параскеви П'ятниці.
© Арсен Шпак

Іл. 10. Убезпечення об'єктів верхньої частини головного вівтаря Гарнізонного храму.

© Марія Щербак

Окремий епізод становило питання уніформи, тобто одягу, у якому працювали. Усі матеріали, якими захищали пам'ятки, містять у своєму складі скловолокно, яке проникало на шкіру через одяг. Ці скляні ворсинки викликали неприємне подразнення шкіряного покриву тіла, зумовлювали свербіж. Тому для подібної роботи має використовуватися спеціальний одяг із плащових твердих сентетичних матеріалів, поверхня яких не пропускає цих склоподібних ворсин. Руки потрібно убезпечувати рукавицями, для цього можуть підійти гумові одноразові рукавиці, поверх яких одягти – тканинні з шаром селікону, які використовуються при будівельних роботах. Для надійного захисту очей застосовувались спеціальні окуляри з пластику, які не давали проникненню тих же ворсинок, пилу та іншого бруду. Невід'ємним атрибутом були одноразові медичні маски для безпеки органів дихання. Після роботи необхідно було одразу приймати душ, аби очистити тіло від дії скловолокна та пилу. Одяг, у якому працювали, не піддається подальшому

використанню, навіть після кількохразового прання та очищення. Тому, рекомендуємо особам, які виявляють бажання забезпечувати вогне- і термо- стійку безпеку культурних пам'яток врахувати цю проблематику та належним чином підготувати для себе безпечну амуніцію. Варто пам'ятати, що одяг має бути зручним і легким, аби надавав мобільності при роботі.

Робота над забезпеченням збереженості культурних цінностей вимагала від учасників команди особливої відваги, позаяк, у переважній більшості випадків, необхідно було працювати високо на рештуванні чи на найвищих локаціях цих церков (понад 20 м) (Іл. 3, 10). Не усі особи мали такий досвід раніше, однак, обставини і почуття важливої місії швидко приглушували почуття страху висоти. Порятункові процеси вимагали також неабияких фізичних якостей, адже матеріали були габаритними та важкими. Необхідно було продумати механізм їхнього підняття знизу до гори, де воно кріпилося. Не володіючи спеціальним обладнанням, усі матеріали піднімалися вручну. Працювати доводилося на рештуванні навіть під час сигналів повітряної тривоги, позаяк не могли лишити не закріплене волокно й спуститися до уриття із висоти 12 м, адже такі дії могли призвести до пошкодження іконостасу. Тому, пропри усі страхи і ризики для життя і здоров'я команда згуртовано, послідовно та раціонально працювала. Відповідно, поставлені цілі було повністю реалізовано – найцінніші та найважливіші культурні цінності Гарнізонного храму та церкви Параскеви було забезпечено охороною на випадок ураження споруд ракетними влученнями, у яких вони зберігаються.

Висновки

Повномасштабне військове вторгнення росіян до України 24 лютого 2022 р. зумовило нагальну потребу в охороні національної спадщини. Серії ракетних обстрілів міст і сіл майже усієї території України, зокрема Львова, викликала необхідність в забезпеченні збереженості мистецьких об'єктів. У цій статті нам вдалося висвітлити особливості проблематики забезпечення збереженості культурних цінностей від наслідків пожеж і руйнувань, зумовлених ракетними ударами, на прикладі об'єктів Гарнізонного храму святих апостолів Петра і Павла, а також церкви преподобної Параскеви П'ятниці у Львові. Висловлено критерії, за якими відбувався відбір пам'яток в окреслених культових спорудах: культурна і мистецька складові, їх автентичність та матеріал основа. Керуючись цим принципом було убезпечено: розп'яття Ісуса Христа, портал каплиці св. Бенедикта, полотно із зображенням св. Бенедикта, головний вітвар, вітвар Пресвятої Богородиці, триптих Богородиці Утішительки, бічні вітварі, орган, автентичні дерев'яні елементи галерей (Гарнізонний храм) та іконостас (церква Параскеви). Вказані об'єкти убезпечено за допомогою вогне- і треморостійких матеріалів британської фірми VITCAS, які закуплені та доставлені з Кракова до Львова 10 березня 2022 р. за кошти Інституту Полоніка та завдяки доктору Павлові Болінському. Охоронні матеріали відповідали термічній стабільності, володіли низьким коефіцієнтом теплопровідності, низькою акумуляцією тепла, стійкістю тепловим змінам і термічним ударам, вони механічно міцні, зберігають міцність при дії високих температур, а також легкі в монтажі і демонтажі. Безпосередньому етапові забезпечення збереженості передували підготовчі процеси, пов'язані з детальною фотофіксацією об'єктів, маркуванням, описом та інвентаризацією. Особливої проблематики стосувалося питання підбору рятувальної команди, що зумовлено обставинами воєнного часу. Охорона пожежної безпеки реалізована використанням різноманітних вогне- і термо- стійких матеріалів. Новоздобутий досвід авторів є унікальним явищем у вітчизняній пам'ятко-охоронній діяльності, позаяк схожі практичні досі не проводилися з об'єктами національного надбання України в умовах великої війни. Висвітлення цієї актуальної проблематики є вкрай важливим для працівників архівів, бібліотек, музеїв, галерей та інших установ чи приватних осіб, які мають дотичність до предметів національної спадщини.

Список джерел та літератури

- АНДРЕЄВА, В., 2022, Музеї, палаци та церкви: Мінкульт оприлюднив список зруйнованих окупантами об'єктів, *Життя. Українська правда* [Електронний ресурс], Режим доступу до ресурсу: <https://life.pravda.com.ua/culture/2022/03/16/247844/> [Дата звернення: 20.06.2022].
- ГЛУЩЕНКО, О., 2022а, У Львові пролунали вибухи, *Українська правда* [Електронний ресурс], Режим доступу до ресурсу: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/05/17/7346658/> [Дата звернення: 20.06.2022].
- ГЛУЩЕНКО, О., 2022б, Харківщина: росіяни ракетним ударом знищили музей Сковороди, є поранений, *Українська правда* [Електронний ресурс], Режим доступу до ресурсу: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/05/7/7344584/> [Дата звернення: 22.06.2022].
- ДРУЗДЄВ, О., 2021, Біблійні та місіонерські сюжети в оздобленні Гарнізонного храму святих апостолів Петра і Павла у Львові (колишній костел єзуїтів), *Текст і образ: актуальні проблеми історії мистецтва*, 2(12), 25–36. DOI: <https://doi.org/10.17721/2519-4801.2021.2.02>

- КІЗІЛОВА, С., 2022, Росія завдала ракетні удари по Львову, *Українська правда* [Електронний ресурс], Режим доступу до ресурсу: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/05/3/7343805/> [Дата звернення: 20.06.2022].
- КРЕЧЕТОВА, Д., 2022, "Очевидно, це тільки початок": у Мінкульті розповіли про масштаби руйнувань культурних пам'яток, *Життя. Українська правда* [Електронний ресурс], Режим доступу до ресурсу: <https://life.pravda.com.ua/culture/2022/03/17/247854/> [Дата звернення: 20.06.2022].
- МЕЛЬНИК, І. В., 2011, *Львівське Середмістя: Всі вулиці, площі, храми й кам'яниці*. Львів: Апріорі.
- МОГИТИЧ, Р., 2008, *Архітектура і містобудування доби середньовіччя (XIII – початку XVI ст.)*. У: Бевз М. та ін., *Архітектура Львова: Час і стилі. XIII–XXI ст.* Львів: Центр Європи, 42–79.
- ПЕТРЕНКО, Р., ТИЩЕНКО, К., 2022, Львів обстріляли з Чорного моря, є постраждалих, *Українська правда* [Електронний ресурс], Режим доступу до ресурсу: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/18/7332405/> [Дата звернення: 20.06.2022].
- Постанова Кабінету міністрів України "Про внесення об'єктів культурної спадщини національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України" № 929 від 10 жовтня 2012 р.* [Електронний ресурс], Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929-2012-%D0%BF#Text> [Дата звернення: 23.06.2022].
- Постанова Ради Міністрів Української РСР "Про впорядкування справи обліку та охорони пам'ятників архітектури на території Української РСР" № 970 від 24 серпня 1963 р.* [Електронний ресурс], Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/970-63-%D0%BF#Text> [Дата звернення: 23.06.2022].
- РИБЧИНСЬКИЙ, О., 2008, *Архітектура*. У: Бевз М. та ін., *Архітектура Львова: Час і стилі. XIII–XXI ст.*, Львів: Центр Європи, 127–160.
- СВЕНЦІЦЬКА, В. І., СИДОР, О. Ф., 1990, *Спадщина віків: Українське малярство XIV–XVIII століть у музейних колекціях Львова*. Львів: Каменяр.
- РОЩІНА, О., 2022a, Перші втрати від нападу Росії на Україну: загиблі, поранені, знищений літак, *Українська правда* [Електронний ресурс], Режим доступу до ресурсу: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/02/24/7325265/> [Дата звернення: 20.06.2022].
- РОЩІНА, О., 2022b, У Львові кількість загиблих зростає до 7-ми: ракети влучили в СТО та склади, *Українська правда* [Електронний ресурс], Режим доступу до ресурсу: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/04/18/7340407/> [Дата звернення: 20.06.2022].
- РОМАНЕНКО, В., 2022, Росіяни завдали ще одного ракетного удару по Львову: три потужні вибухи, *Українська правда* [Електронний ресурс], Режим доступу до ресурсу: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/26/7334804/> [Дата звернення: 20.06.2022].
- BACHEGA, H., 2022, Ukraine war: 'Sky turned red' as missiles hit Lviv military base, *BBC* [Електронний ресурс], Режим доступу до ресурсу: <https://www.bbc.com/news/world-europe-60728208> [Дата звернення: 20.06.2022].
- BOLIŃSKI, P., 2017, „Wspólnie dla ratowania piękna przeszłości” – prace ratunkowe i konserwatorskie we wnętrzu kościoła oo. Jezuitów we Lwowie, *Sprawozdania {WKiRDS} Pierwszej Katedry*, 3, 49–53.
- BOLIŃSKI, P. & FORCZEK-SAJDAK, A., 2013, „Wspólnie dla ratowania piękna przeszłości”, czyli inicjatywa ratowania dawnego kościoła Jezuitów we Lwowie, *Sprawozdania {WKiRDS} Pierwszej Katedry*, 2, 49–56.
- Mallard, T., 2022, Ukraine: over 150 cultural sites partially or totally destroyed [Online], Available from: <https://www.unesco.org/en/articles/ukraine-over-150-cultural-sites-partially-or-totally-destroyed> [Accessed: 24th Juny 2022].

References

- ANDRIEIEVA, V., 2022, Muzei, palatsy ta tserkvy: Minkult opryliudnyv spysok zruinovanykh okupantamy ob'ektiv [Museums, Palaces and Churches: The Ministry of Culture Has Published a List of Objects Destroyed by the Occupiers], *Life. Ukrayinska Pravda* [Online], Available from: <https://life.pravda.com.ua/culture/2022/03/16/247844/> [Accessed: 20th Juny 2022].
- BACHEGA, H., 2022, Ukraine war: 'Sky turned red' as missiles hit Lviv military base, *BBC* [Online], Available from: <https://www.bbc.com/news/world-europe-60728208> [Accessed: 20th Juny 2022].
- BOLIŃSKI, P., 2017, „Wspólnie dla ratowania piękna przeszłości” – prace ratunkowe i konserwatorskie we wnętrzu kościoła oo. Jezuitów we Lwowie, *Sprawozdania {WKiRDS} Pierwszej Katedry*, 3, 49–53.
- BOLIŃSKI, P. & FORCZEK-SAJDAK, A., 2013, „Wspólnie dla ratowania piękna przeszłości”, czyli inicjatywa ratowania dawnego kościoła Jezuitów we Lwowie, *Sprawozdania {WKiRDS} Pierwszej Katedry*, 2, 49–56.
- DRUZDIEV, O., 2021, Bibliini ta misionerski siuzhety v ozdoblenni Harnizonnoho khramu sviatykh apostoliv Petra i Pavla u Lvovi (kolyshnii kostel yezuitiv) [Biblical and Missionary Plots in the Decoration of Saints Peter & Paul Harrison Church (Former Yesut Church)], *Text and image: essential problems in art history*, 2(12), 25–36. DOI: <https://doi.org/10.17721/2519-4801.2021.2.02>
- HLUSHCHENKO, O., 2022a, U Lvovi prolunaly vybukhy [Explosions reported in Lviv – Lviv mayor], *Ukrayinska Pravda* [Online], Available from: <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2022/05/17/7346658/> [Accessed: 20th Juny 2022].
- HLUSHCHENKO, O., 2022b, Kharkivshchyna: rosiiany raketnym udarom znyshchyly muzei Skovorody, ye poranenyi [Kharkiv region: Russians destroy Skovoroda Museum with missile strike, one injured], *Ukrayinska Pravda* [Online], Available from: <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2022/05/7/7344584/> [Accessed: 22th Juny 2022].
- KIZILOVA, S., 2022, Rosiia zavdala raketni udary po Lvovu [Russia launches missile strikes against Lviv], *Ukrayinska Pravda* [Online], Available from: <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2022/05/3/7343805/> [Accessed: 20th Juny 2022].
- KRECHETOVA, D., 2022, “Ochevydno, tse tilky pochatok”: u Minkulti rozpovily pro mashtaby ruinuvan kulturnykh pam’iatok [“Obviously, this is Just the Beginning”: The Ministry of Culture Told About the Scale of the Destruction of Cultural Monuments], *Life. Ukrayinska Pravda* [Online], Available from: <https://life.pravda.com.ua/culture/2022/03/17/247854/> [Accessed: 20th Juny 2022].
- Mallard, T., 2022, Ukraine: over 150 cultural sites partially or totally destroyed [Online], Available from: <https://www.unesco.org/en/articles/ukraine-over-150-cultural-sites-partially-or-totally-destroyed> [Accessed: 24th Juny 2022].
- MELNYK, I. V., 2011, *Lvivske Seredmistia: Vsi vulytsi, ploshchi, khramy y kamianytsi* [Lviv City Center: All Atreets, Aquares, Temples and Townhouses]. Lviv: Apriori.
- MOHYTYCH, R., 2008, Arkhitektura i mistobuduvannia doby serednovichchia (13 – pochatku 16 st.) [Architecture and Urban Planning of the Middle Ages (of the 13th – early 16th c.)]. In: M. Bevez, et al. *Arkhitektura Lvova: Chas i styli. 13–21 st.* Lviv: Centr Evropy, 42–79.
- PETRENKO, R. & TYSHCHENKO, K., 2022, Lviv obstrilialy z Chornoho moria, ye postrazhdalyi [Lviv shelled from Black Sea, 2 out of 8 missiles shot down], *Ukrayinska Pravda* [Online], Available from: <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2022/03/18/7332405/> [Accessed: 20th Juny 2022].

Postanova Kabinetu ministriv "Pro vnesennia ob'ektiv kulturnoi spadshchyny natsionalnoho znachennia do Derzhavnoho reiestru nerukhomykh pamiatok Ukrainy" Ukrainy No. 929 vid 10 zhovtnia 2012 r. [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On inclusion of cultural heritage sites of national importance in the State Register of Immovable Monuments of Ukraine" No. 929 of October 10, 2012] [Online], Available from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929-2012-%D0%BF#Text> [Accessed: 23th Juny 2022].

Postanova Rady Ministriv Ukrainiskoi RSR "Pro vporiadkuvannia spravy obliku ta okhorony pamiatnykiv arkhitektury na terytorii Ukrainiskoi RSR" No. 970 vid 24 serpnia 1963 r. [Resolution of the Council of Ministers of the Ukrainian SSR "On streamlining the registration and protection of architectural monuments on the territory of the Ukrainian SSR" No. 970 of August 24, 1963] [Online], Available from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/970-63-%D0%BF#Text> [Accessed: 23th Juny 2022].

ROSHCHINA, O., 2022a, Pershi vtraty vid napadu Rosii na Ukrainu: zahybli, poraneni, znyshchenyi litaki [The first losses from Russia's attack on Ukraine: dead, wounded, plane destroyed], *Ukrayinska Pravda* [Online], Available from: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/02/24/7325265/> [Accessed: 20th Juny 2022].

ROSHCHINA, O., 2022b, U Lvovi kil'kist zahyblykh zroslo do 7-my: rakety vluchyly v STO ta sklady [Death toll rises to 7 in Lviv: missiles hit service stations and warehouses], *Ukrayinska Pravda* [Online], Available from: <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2022/04/18/7340407/> [Accessed: 20th Juny 2022].

ROMANENKO, V., 2022, Rosiiany zavdaly shche odnoho raketnoho udaru po Lvovu: try potuzhni vybukhy [Russians carries out another rocket strike on Lviv: 3 powerful explosions], *Ukrayinska Pravda* [Online], Available from: <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2022/03/26/7334804/> [Accessed: 20th Juny 2022].

RYBCHYNSKYI, O., 2008, Arkhitektura [Architecture]. M. Bezv, et al. *Arkhitektura Lvova: Chas i styli. 13–21 st.* Lviv: Centr Evropy, 127–160.

SVIENTSITSKA, V. I. & SYDOR, O. F., 1990, *Spadshchyna vikiv: Ukrainske maliarstvo 14–18 stolit u muzeinykh kolektsiakh Lvova* [Heritage of the Ages: Ukrainian Painting of the 14th – 18th Centuries in Lviv's Museum Collections]. Lviv: Kameniar.

Забезпечення збереженості культурних цінностей Гарнізонного храму та церкви Параскеви у Львові в умовах війни

Пропонована стаття присвячена проблематиці збереженості від можливих пошкоджень національного надбання Гарнізонного храму святих апостолів Петра і Павла (костел єзуїтів або Товариства Ісусового), а також церкви преподобної Параскеви П'ятниці у Львові під час російсько-української війни (2014 – до нині). Обставини повномасштабного військового вторгнення Російської Федерації до України 24 лютого 2022 р. зумовили негайну потребу в охороні культурної спадщини країни. Невідкладність безпекового компоненту збереження мистецьких об'єктів була продиктованою ракетними атаками майже усіх областей України, в тому числі Львівської області. Охоронні заходи, у яких брали участь автори статті, були зумовлені вірогідністю ракетних обстрілів сакральних пам'яток Львова та можливістю їхнього пошкодження наслідками пожежі чи ушкоджень механічного характеру. До цих культурних цінностей належать вівтарі, дерев'яні скульптури, елементи декору, орган й об'єкти на полотні Гарнізонного храму, а також шестирядний дерев'яний іконостас П'ятницької церкви. Специфіка матеріалу мистецьких

об'єктів, їх розмір, розташування, почасти реставраційні роботи, ускладнювали проведення їх евакуації та збереження в нових обставинах. Автори характеризують новонабутий досвід узабезпечення спадщини XVII–XX ст. вогнетривкими матеріалами в окреслених львівських культових спорудах. У статті йдеться про артефакти, які вдалося оберегти від наслідків ракетних уражень. Висвітлюються етапи пам'ятко-охоронної праці, які найперше полягали у підборі та класифікуванні вогнетривких і термотривких матеріалів, залученні команди, фотофіксації, маркуванні, інвентаризації об'єктів, безпосередньому забезпеченню безпеки мистецьких предметів. Автори висловлюють власні рекомендації практичних рішень в невизначених умовах, позаяк вперше, з часу відновлення Незалежності України, подібна практика була застосована в пам'ятках архітектури національного значення України.

Ключові слова: культурні цінності, збереження національної спадщини, російсько-українська війна, Гарнізонний храм, церква св. Параскеви, Львів.

Stanislav Voloshchenko, PhD, Balkan History Association (Lviv; Ukraine)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7081-5358>

Станіслав Волощенко, доктор філософії, Товариство Балканської історії (Львів; Україна)

Arsen Shpak, master, Polonika The National Institute of Polish Cultural Heritage Abroad (Lviv; Ukraine)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3683-2680>

Арсен Шпак, магістр, Національний інститут польської культурної спадщини закордоном Полоніка (Львів; Україна)